

Vliegend hert drie jaar later: van bureaustudie tot monitoring en bescherming

Drie jaar geleden verscheen reeds een artikel over het Vliegend hert in het Brakona-jaarboek. Nu zijn we er terug want het verhaal gaat verder. In 2004 werden de conclusies van wat ze in Nederland een bureaustudie noemen beschreven. Je verzamelt allerlei literatuur, je plaatst een paar oproepen om waarnemingen binnen te sturen en je voegt er de gegevens van de collectie van het KBIN aan toe en op één jaar tijd heb je 'zonder je bureau te verlaten' een redelijk overzicht van het Vliegend hert in Vlaanderen. De laatste drie jaar werd daar veel veldwerk in Vlaams-Brabant aan toegevoegd. Het wordt tijd om de verzamelde kennis van Vlaams-Brabant eens op te lijsten. Uiteraard stopt het verhaal niet hier: het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek (INBO) is momenteel op zoek naar vrijwilligers die mee willen helpen gericht te gaan zoeken naar Vliegend hert, bestaande populaties te monitoren of mee te werken aan de opgestarte beschermingsinitiatieven.

Arno Thomaes

Inleiding

Het Vliegend hert, *Lucanus cervus*, behoeft als grote kever met 'gewei'-vormige kaken meestal geen introductie. Het is vreemd, iedereen kent deze soort maar slechts weinig mensen hebben de kever in Vlaanderen al gezien. Omdat de soort zo sterk aanspreekt, wordt hij stevast afgebeeld in veldgidsen en musea. Door

deze 'beroemde' status is het Vliegend hert een beetje de ambassadeur van het dood hout geworden.

Contrasterend met zijn beroemdheid staat zijn verborgen karakter: deze kever is enkel gedurende een korte periode met warme nachten in juni en juli actief, komt enkel zeer plaatselijk voor en popu-

laties in Noordwest-Europa zijn meestal klein. Om deze redenen werd de soort dan ook in bijlage II van de Europese Habitatrichtlijn (92/43/EEG) opgenomen. Deze Europese beschermingmaatregel bracht heel wat op gang. Alle lidstaten dienen Speciale Beschermingszones af te bakenen om ervoor te zorgen dat de soort een goede bescherming geniet. Verder moeten de verspreiding en populatiegrootte gemonitord worden om aan te tonen dat de staat van instandhouding daadwerkelijk gunstig is. In Vlaanderen werden drie Speciale Beschermingszones aangewezen voor het Vliegend hert: het Zoniënwoud, de Voerstreek en de Mechelse heide met de vallei van de Ziepbeek.

Toch een korte introductie

Door zijn gewicht is het Vliegend hert een slechte vlieger. Tijdens zijn moeizame vlucht hangt zijn lichaam bijna verticaal en maken de vleugels een duidelijk hoorbaar snorrend geluid. De afstand die ze afleggen, blijft dan ook beperkt. Vrouwtjes vliegen tijdens hun leven maximaal ongeveer 1 km ver, maar beperken zich meestal tot kruipen. Mannetjes kunnen ongeveer tot 3 km ver vliegen. Mannetjes en vrouwtjes zouden volgens de literatuur elkaar ontmoeten aan bo-

men met sapuitvloeï. Dit werd in Vlaanderen echter nog niet vastgesteld. Zieke en verwonde bomen worden nog al te vaak gekapt waardoor deze bomen op zich al zeldzaam zijn. Wel kon men reeds waarnemen dat de kevers een houten verlichtingspaal benutten als ontmoetingsplek (pers waarn.). De volwassen kevers drinken niet enkel boomsap, maar ook sap van gebarsten fruit. Maar dankzij voldoende reserves, kan deze kever ook zonder sap zijn leven succesvol volbrengen.

Vrouwelijke Vliegende herten missen de opvallende kaken en zijn dan ook iets kleiner (3-6 cm) dan de mannetjes (4-8 cm). De mannetjes gebruiken deze kaken om rivalen te bekampen. Buiten de onderlinge kampen worden de kaken ook gebruikt bij de paring (foto's op volgende pagina, boven) om het vrouwtje tegen te houden en ook predatoren, zoals spechten, kraaiachtigen, uilen en katten worden ermee afgedreigd. De mannetjes zijn slechts enkele weken bovengronds actief terwijl de vrouwtjes enkele maanden kunnen overleven.

Tijdens deze actieve periode graaft de vrouwelijke kever een ondergrondse gang om eieren af te leggen tegen vermolmd hout dat voldoende vochtig is en in direct contact staat met de grond.

Vliegende herten in het natuurarme Vlaanderen (links) zijn meestal kleiner en hebben een minder indrukwekkend 'gewei' en kop dan op plaatsen waar ze nog in grote natuurlijke bosgebieden voorkomen (rechts, foto's in het Duitse Bienwald).
Foto Arno Thomaes

Mannetjes gebruiken hun kaken om rivalen te bekampen en bij de paring om het vrouwtje tegen te houden.

Foto Arno Thomaes

In de oudere literatuur lees je dat alleen Eik geschikt is, maar ondertussen weten we dat een ruime waaier van hardere loofboomsoorten, zoals Eik, Beuk, Linde, Haagbeuk, Tamme kastanje, fruitbomen maar ook allerlei sierstruiken en bv. klimop dienden als broedsubstraat. In onze bossen blijft het ondergronds hout na het kappen van een boom in de grond zitten maar toch kunnen we de kever er niet vinden. Vermoedelijk komt dit doordat de vrijgekomen oppervlakte onmiddellijk terug aangeplant wordt, waardoor onze bossen donker zijn en de bodem onvoldoende kan opwarmen. Oude hakhoutstoven zijn dan weer wel

Hakhoutstovf als broedplaats voor Vliegend hert.

Foto Arno Thomaes

geschikt.

De larven van het Vliegend hert leven ongeveer vijf jaar vooraleer ze een poppenwieg maken van samengeklitte aarde. In deze poppenwieg zal de larve verpoppen en er als volwassen kever overwinteren om het volgende voorjaar uit te vliegen.

Verspreiding

Om een zicht te krijgen op de verspreiding van het Vliegend hert in Vlaanderen, werden historische waarnemingen verzameld uit literatuur (o.a. Janssens, 1960 en Leclercq et al., 1973) en verscheidene collecties (Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, het Natuurhistorisch museum van Maastricht, de universiteiten van Gent, Gembloux en tal van privécollecties) en toegevoegd aan de lijst met recente waarnemingen en eigen veldwaarnemingen. Het veldwerk werd voornamelijk benut om de exacte broedplaatsen te zoeken.

Tot op heden werden voor Vlaams-Brabant, het Brussels Gewest en Limburg al meer dan 200 waarnemingen verzameld. Zo is gebleken dat het voorkomen van Vliegend hert in het zuiden van Vlaams-Brabant beperkt is tot de streek tussen Halle en Leuven met belangrijke populaties in Watermaal-Bosvoorde en Overijse

(Figuur 1). Daarbuiten werd de soort eind 1800 ook nog wel waargenomen in de buurt van Asse en in 1975 in de omgeving van Liedekerkebos (Cammaerts mond. med.). In vergelijking met de historische verspreiding, lijkt de soort sterk te zijn afgenomen in het deel ten westen van Brussel. Uit het noorden de provincie zijn vier waarnemingen bekend: twee uit de buurt van Diest, één waarneming net ten noorden van Leuven en één uit Keerbergen. Voorlopig ontbreekt het echter aan bevestigde waarnemingen uit deze regio. Er zijn ook geen historische vondsten bekend uit de streek, wat toch wat twijfel doet ontstaan over de juistheid van deze waarnemingen. Voor het Brussels Gewest zijn er meer gegevens bekend bij het Brussels Instituut voor Milieubeheer en vanuit het onderzoek van Roger Cammaerts (Université Libre de Bruxelles) die hier niet aangegeven zijn. Uit de omgeving van het Waalse deel van het Zoniënwood zijn eveneens nog een aantal waarnemingen bekend (Cammaerts mond. med.). In Limburg concentreert de verspreiding zich rond grote boscomplexen in Haspengouw, Voeren en het oostelijk deel van de Kempen.

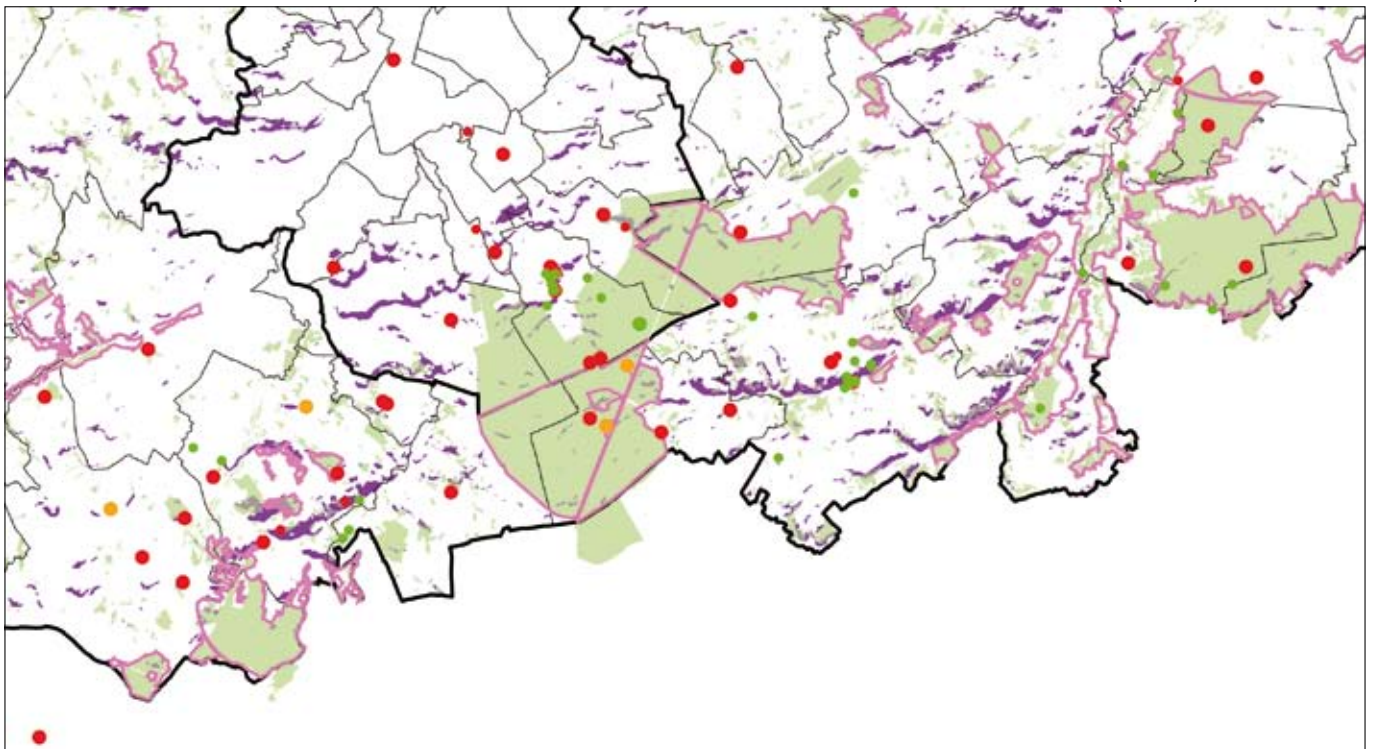
Een soort van verdwenen bossen

Meerdere publicaties beschrijven het Vliegend hert als een soort van de uitgestrekte eikenwouden met dikke dode eiken. Dit was misschien ooit wel het geval maar ondertussen is er in Vlaanderen al lang geen sprake meer van uitgestrekte natuurlijke eikenwouden.

Een van de laatste grote bosgebieden in Vlaanderen was het Kolenwoud dat langzaam verbrokkelde. De huidige verspreiding van het Vliegend hert valt wonderwel samen met de langst bewaarde restanten van dit Kolenwoud. Een belangrijk restant lag tussen Halle en Leuven dat later uiteenviel in het Hallerbos, Zoniënwood, Rodebos, Hallerbos, Meerdaalwoud en tal van kleinere bossen en parken ertussen. Ook tussen Oost-Vlaanderen en Vlaams-Brabant bleef er lang een restant als bosgordel behouden waarvan nu onder meer Kravaal-Herentbos in Asse en Liedekerkebos overblijven. Twee plaatsen waarvan niet toevallig nog oude waarnemingen bekend zijn.

Figuur 1:

Verspreiding van het Vliegend hert in de regio tussen Halle en Leuven op basis van de gegevens van het INBO. Rood: 1850-1973; oranje: 1974-1990 en groen: 1991-2007; grote punten: waarnemingen zonder exacte plaatsbepaling en kleine punten: waarnemingen met exacte plaatsbepaling; roze omlind: Habitatrichtlijngebieden; lichtgroene vlakken: bosbedekking en paarse vlakken: zuidhellingen (ZW tot ZO) van 4° of steiler.

De huidige bekende broedplaatsen zijn nochtans maar zelden in bosgebied gelegen. Van de 22 plaatsen in Vlaams-Brabant waar zeker of vrij zeker een populatie Vliegend hert voorkomt, bevinden zich 15 in tuinen, zeven zijn gelokaliseerd in taluds of holle wegen, twee in parken, één in een hoogstamboomgaard, één in een bosrand en slechts drie broedplaatsen liggen in delen van een bos.

De verklaring moet gezocht worden in het open karakter van deze alternatieve habitat dat ervoor moet zorgen dat er voldoende warmte doordringt tot in de bodem. De huidige bossen in Vlaams-Brabant bestaan voor een zeer groot deel uit dichte beukenbossen waar de laatste decennia vrij weinig dood hout bleef liggen. Natuurlijke bossen daarentegen zijn plaatselijk lichtrijker, bv. als een groep woudreuzen omwaait, en rijk aan dood hout. Tijdens de middeleeuwen was er door het intens gebruik minder dood hout maar het bos was door intensief beheer als middelhoutbeheer (hakhout met overstaanders) zeer open. Degradering van bos tot wastine door overbegrazing leidde eveneens tot zeer

open habitat. In bosrijke gebieden was het beheer vermoedelijk minder intensief en werden wortelstronken bv. niet opgegraven.

Kenmerkend is verder dat de meeste vindplaatsen zich op zuidwaarts geëxposeerde hellingen bevinden. Van de 22 broedplaatsen in Vlaams-Brabant liggen er 13 op een steile zuidhelling (tussen ZW en ZO, Figuur 2). Kortom, het Vliegend hert is in eerste plaats een thermofiele soort die nood heeft aan een halfopen habitat en een warm microklimaat. De stelling dat deze soort een kensoort is van uitgestrekte boscomplexen met grote hoeveelheden aan dood hout lijkt althans in Vlaanderen niet meer op te gaan.

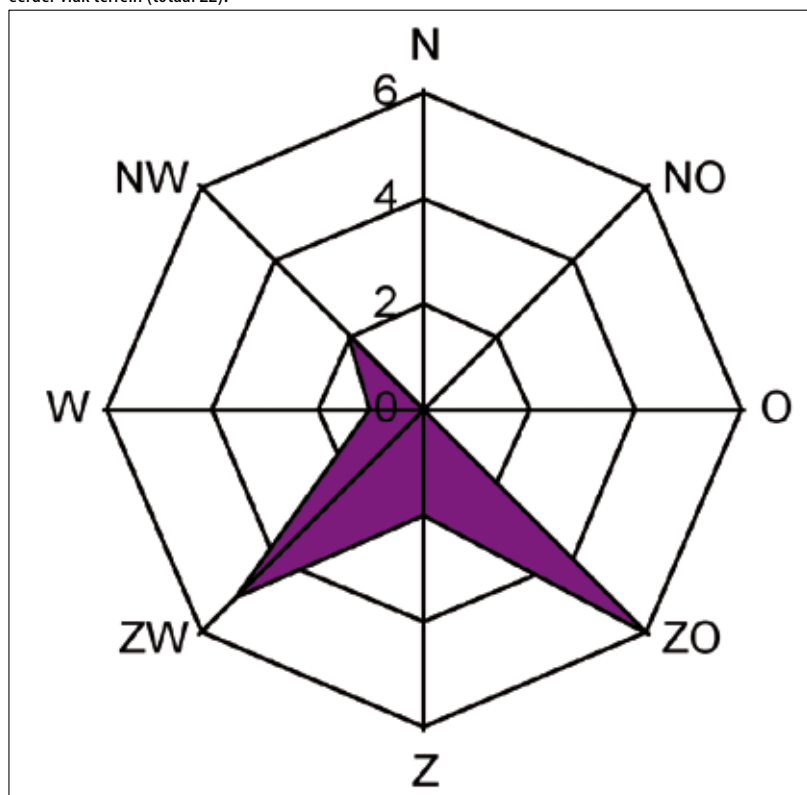
Naast de nog min of meer natuurlijke vindplaatsen zijn er in Vlaanderen ook vindplaatsen met een volledig artificieel broedsubstraat. Bij nagenoeg alle gekende populaties in tuinen werden niveaoverschillen overbrugd met treinbielzen waarbij de larven leven van het verteerde ondergrondse deel van deze balken.

Verder onderzoek

Op Vlaams niveau is de verspreiding van de kever ondertussen wel gekend, maar als je op de schaal van een gemeente gaat kijken, zijn er meestal nog te weinig waarnemingen om echt vast te stellen waar de broedpopulaties precies voorkomen. De 22 reeds gekende vindplaatsen moet dan ook als een strikt minimum beschouwd worden. Grondig onderzoek in Overijse leverde al acht extra plaatsen op waar de kever waargenomen werd. Vijf ervan zijn zekere broedplaatsen en vermoedelijk ligt het juiste aantal daar nog hoger.

Tot op heden, laten de verzamelde gegevens niet toe om aan te geven of de soort er op vooruit gaat of dat de aantallen steeds verder dalen. Ook naar het goed beheren van gebieden in functie van Vliegend hert, blijven nog vele vragen onopgelost.

Figuur 2: Diagram met het aantal plaatsen met mogelijke en eventuele populaties volgens hun oriëntatie. Vier andere plaatsen liggen op eerder vlak terrein (totaal 22).

Het INBO is daarom op zoek naar vrijwilligers die binnen een kleine regio de verspreiding van het Vliegend hert verder willen onderzoeken of één welbepaalde populatie nauwgezet willen monitoren (zie kadertekst).

Bescherming

Voor Vlaams-Brabant zijn er momenteel 22 gekende plaatsen waar zich een populatie of vermoedelijke populatie heeft gevestigd. Daarnaast bestaat er op acht andere plaatsen een kans op een aanwezige populaties.

Van deze 22 gebieden waar Vliegend hert met enige zekerheid voorkomt, zijn er slechts negen op openbare terreinen gelegen. Slechts twee hiervan bevinden zich in domeinbos en één in staatsnatuurreservaat. Bij de afbakening van de Speciale Beschermingszones werden alle toenmalig gekende regio's met Vliegend hert beschermd in het kader van de Habitatrichtlijn. De huidige kennis toont echter aan dat deze afbakening niet zo ideaal was voor deze soort. Slechts drie van de 22 gebieden liggen in het Habitatrichtlijngebied van Rodebos, Meerdaalwoud en Heverleebos (Vallei van Dijle, Laan en IJse). Vele andere liggen op minder dan 1 km van dit gebied (onder andere het centrum van Overijse). Geen enkele gekende broedplaats ligt bin-

nen het Habitatrichtlijngebied van het Zoniënwood. Wel zijn er enkele zekere waarnemingen uit het Zoniënwood maar de exacte locaties hiervan zijn niet bekend. Drie broedpopulaties liggen op minder dan 1 km van het Zoniënwood en ook in het Brussels gewest liggen er verschillende belangrijke populaties vlak tegen het Zoniënwood. Enkele andere gebieden liggen op minder dan 1 km van het Habitatrichtlijngebied Hallerbos en omgeving. Vermits de kever en zijn broedplaatsen in heel België wettelijk beschermd zijn, hoeft het gebrek aan bescherming binnen de Speciale Beschermingszones niet noodzakelijk een probleem te zijn. Belangrijk is wel dat de eigenaars van tuinen goed geïnformeerd worden en dat geschikte biotopen in de buurt van deze locaties gecreëerd worden zodat het voortbestaan van de soort niet afhangt van de goodwill van enkele tuineigenaars.

Er moet dan ook dringend aandacht komen voor de bescherming van de gekende populaties en het sensibiliseren van de betrokken eigenaars en gemeenten. Om Vliegend hert te beschermen dient zeker nog werk gemaakt te worden van het actief opsporen van de kleine relictpopulaties en het inschatten van hun vitaliteit (aantal dieren, habitatkenmerken, lokale bedreigingen,...).

INBO zoekt vrijwilligers voor de monitoring van het Vliegend hert

Om te onderzoeken welke kant het met het Vliegend hert opgaat, is het noodzakelijk om een redelijk aantal populaties nauwgezet op te volgen. Op sommige plaatsen kan dit door het aantal verkeersslachtoffers te tellen. Op andere plaatsen doe je dit best door tijdens één uur het aantal waargenomen kevers te tellen en dat enkele keren tijdens het seizoen. In een korte tijd moeten dus verschillende plaatsen bekeken worden en dit is enkel mogelijk mits enkele vrijwilligers willen meewerken.

Verder zijn we nog steeds op zoek naar alle waarnemingen van het Vliegend hert zowel recente als historische. Ook mensen die in eigen gemeente of regio gericht willen zoeken naar Vliegende herten zouden ons kunnen helpen. Ook verenigingen die willen meewerken bij de bescherming van het Vliegend hert willen we graag helpen.

Wil je aan een van deze initiatieven meewerken, contacteer dan de auteur voor meer info over je regio.

Ten slotte start het INBO ook met een onderzoek naar het belang van dood hout en het voorkomen van allerlei andere dood-houtkevers zoals de andere Vliegende herten, Gouden torren en boktorren. Ben jij hierin geïnteresseerd, laat het mij dan weten en ik hou je op de hoogte.

Populaties die momenteel overleven in kleine geïsoleerde habitats zijn immers kwetsbaar. Voor de instandhouding op langere termijn is het dan ook belangrijk om te zorgen voor versterking van de resterende stukken habitat en het creëren van stapstenen om populaties met elkaar en met grote bossen in de omgeving te verbinden. Zo werden binnen de regio Halle-Leuven alle geschikte zuidhellingen geselecteerd die in de buurt van populaties liggen. Deze gebieden hebben potenties voor de soort als er een gunstige biotoop met geschikt dood hout gecreëerd wordt.

Verder moet een aangepast beheer van de resterende broedplaatsen, stapstenen en potentiële gebieden ervoor zorgen dat de biotoop voldoende open is zodat Vliegend hert er maximaal kan genieten van het thermofiele karakter. Daarnaast moet voor continu aanbod van voldoende dood hout van edele loofbomen in contact met de grond voorzien worden. Kunstmatige broedhopen, waarbij stammen en takken van bomen half ingegraven worden, kunnen aangelegd worden om kleine populaties te helpen of om als stapstenen te fungeren. Deze zijn slechts een noodmiddel dat enkel efficiënt zal blijken als de locatie zeer zorgvuldig wordt uitgezocht. In grotere bosgebieden is het belangrijk om maatregelen te concentreren op plaatsen met steile zuidhellingen en zuidelijke bosranden.

Dankwoord

Ik zou vooral de vele vrijwilligers willen bedanken die waarnemingen hebben doorgegeven of gericht naar Vliegend hert hebben gezocht. Tevens dank aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, het Natuurhistorisch museum van Maastricht en de universiteiten van Gent en Gembloux voor het gebruik van hun collectiegegevens.

Referenties

Interessante publicaties over het Vliegend hert in België

- **Decleer, K.** (2007). Europees beschermde natuur in Vlaanderen en het Belgisch deel van de Noordzee: Habitattypen / Dier- en Plantensoorten. Mededelingen van het Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek, INBO. M.2007.01, Brussel, 373
- **Janssens, A.** (1960). Faune de Belgique: Insectes Coléoptères Lamellicornes. Brussel, Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen, 411
- **Kervyn, T.** (2005). Lucane, où te caches-tu? Natagora 7: 26-27
- **Leclercq, J., Gaspar, C. & Verstraeten C.** (1973). Atlas provisoire des Insectes de Belgique (et des régions limitrophes). Faculte des sciences agronomiques de l'état, zoologie generale et faunistique, Gembloux
- **Thomaes, A.** (2008). Onderzoek en Monitoring van het Vliegend hert., Instituut Natuur- en Bosonderzoek, INBO.R.2008.2
- **Thomaes, A., Beck, O., Crevecoeur, L., Engelbeen, M., Cammaerts, R. & Maes, D.** (2007). Het Vliegend hert in Vlaanderen en in het Brussels Gewest: Verspreiding en ecologie van een 'bos'soort. Natuur.focus, 6(3): 76-82
- **Thomaes, A. & Vandekerkhove, K.** (2004). Ecologie en verspreiding van Vliegend hert in Vlaanderen. Geraardsbergen, Instituut voor Bosbouw en Wildbeheer, in opdracht van afd. Bos & Groen, Rapport IBW Bb R 2004.015
- **Thomaes, A. & Vandekerkhove, K.** (2005). Ecologie en verspreiding van Vliegend hert in Vlaams-Brabant en Brussel. BRAKONA jaarboek 2004, 62-69
- **Thomaes, A. & Vandekerkhove, K.** (2008). Bescherming van Vliegend hert in Vlaams-Brabant. Te verschijnen.

Arno Thomaes

Instituut voor Natuur- en Bosonderzoek

Gaverstraat 4

9500 Geraardsbergen

e-mail: Arno.Thomaes@inbo.be

